

ІСТОРІЯ

УДК 631/635(437)“1920/1930”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-1>**Богдан ГЛІНКА,***orcid.org/0000-0003-3153-5553*

*аспірант кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних історичних дисциплін
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) bogdan.glinka10@gmail.com*

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ У 1920–1930-Х РР.

В запропонованій статті досліджено особливості розвитку сільського господарства на території Підкарпатської Русі під владою Чехословаччини у міжвоєнний період. На час входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини у 1919 р. сільське господарство краю знаходилося у вкрай жалюгідному стані. Адже Угорське королівство не було зацікавлене в розвитку краю, а використовувало його як сировинний придаток і як місце збуту власної продукції.

Основними видами сільськогосподарських культур, які вирощувало населення Підкарпатської Русі були зернові, кукурудза, технічні культури як цукровий буряк. Майже вся продукція йшла на потреби регіону, тільки великі землевласники отримували стільки продукції, що її було достатньо, щоб відправляти на експорт. Це ж стосувалось і тваринництва, де на потреби краю та на експорт вирощували овець, коней, свиней. Також досить швидко розвивалось садівництво та городництво.

Розвиток сільського господарства проходив вкрай повільно адже довгий час цей край залишався найбільш відсталим регіоном спочатку Австро-Угорщини, а потім і Чехословаччини. Тому урядом країни було прийняте рішення про початок економічного розвитку Підкарпатської Русі та всіх галузей економіки, культури, самоуправління тощо.

На території краю найбільше було значних лісових масивів та гірських масивів, що робило територію Підкарпатської Русі трохи бідною на орні землі, однак з іншого боку значні масиви необробленої землі дозволяли значно прискорити розведення овець, буйволів, кіз, корів, птиці.

Для більш детального і розуміння особливостей розвитку регіону в зазначений період використано статистичний матеріал, який наочно показує в якому стані було сільське господарство на початку 1920-х рр. та в 1930-х рр. особливо на позитивні зміни в розвитку сільського господарства вплинула земельна реформа 1927 р. Під час якої значні родючі землі були розподілені між населенням краю, що дозволило значній кількості селян, які до того мали незначні присадибні ділянки, значно збільшити розміри свого господарства, що у свою чергу стимулювало розвиток економічних зв'язків як всередині регіону так і ззовні.

Ключові слова: Чехословаччина, Підкарпатська Русі, Край, сільське господарство, тваринництво, економіка, земельна реформа.

Bohdan HLINKA,*orcid.org/0000-0003-3153-5553*

*Postgraduate student at the Departments of the History
of Central and Eastern Europe and Special Historical Disciplines
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) bogdan.glinka10@gmail.com*

DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN SUBCARPATHIAN RUSSIA IN THE 1920–1930

The proposed article examines the peculiarities of the development of agriculture in the territory of Subcarpathian Rus under the rule of Czechoslovakia in the interwar period. At the time of the entry of Subcarpathian Rus into Czechoslovakia in 1919, the region's agriculture was in an extremely deplorable state. After all, the Hungarian kingdom was not interested in the development of the region, but used it as a raw material appendage and as a place to sell its own products.

The main types of agricultural crops grown by the population of Subcarpathian Rus were cereals, corn, technical crops such as sugar beet. Almost all production went to the needs of the region, only large landowners received so much production that it was enough to send for export. The same applied to animal husbandry, where sheep, horses, and pigs were raised for the needs of the region and for export. Gardening and horticulture also developed quite quickly.

The development of agriculture was extremely slow, because for a long time this region remained the most backward region, first of Austria-Hungary, and then of Czechoslovakia. Therefore, the country's government decided to start the economic development of Subcarpathian Rus and all branches of economy, culture, self-government, etc.

On the territory of the region there were mostly large forest areas and mountain areas, which made the territory of Subcarpathian Rus a little poor in terms of arable land, but on the other hand, large areas of uncultivated land made it possible to significantly accelerate the breeding of sheep, buffalo, goats, cows, and poultry.

For a more detailed and understanding of the peculiarities of the development of the region in the specified period, statistical material was used, which clearly shows the state of agriculture in the early 1920s and in the 1930s. The land reform of 1927 especially affected positive changes in the development of agriculture. during which significant fertile lands were distributed among the population of the region, which allowed a significant number of peasants, who previously had small homesteads, to significantly increase the size of their farms, which in turn stimulated the development of economic ties both within the region and abroad.

Key words: Czechoslovakia, Subcarpathian Rus, Territory, agriculture, animal husbandry, economy, land reform.

Постановка проблеми. Сільське господарство Підкарпатської Русі коли вона ввійшла до складу Чехословаччини було у вкрай жалюгідному стані. Слабко розвинені економічні зв'язки як всередині регіону так із іншими регіонами, що призвело до повільного розвитку сільського господарства і всіх його напрямків. Однак із входженням регіону до складу новоутвореної країни дало можливість населенню Підкарпатської Русі розвиватись, що відповідно пришвидшило розвиток таких галузей як землеробство, тваринництво. Починає розвиватись виноградарство, садівництво тощо.

Аналіз досліджень. Розвиток сільського господарства було досліджено такими дослідниками як Юрій Жаданський, який розкрив у своїй монографії такі теми як тема промислового розвитку, домашнього виробництва, ринкових відносин, сільського та лісового господарства та пов'язаного з цим розвитку суспільних відносин він поміщає в контексті зусиль створити єдину чехословацьку ринкову економіку на Підкарпатській Русі тощо. Ян Рихлік, Магдалена Рихлікова у своїй колективній монографії досліджують розвиток Підкарпатської Русі у міжвоєнний період у політичній, економічній, культурній сферах. Зокрема вони детально дослідили розвиток сільського господарства, промисловості, кооперативного руху, фінансової та податкової систем, торгівлі та інших. Л. Мачачек у своїй монографії досліджує стан сільського господарства Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини. Детально досліджуючи особливості та специфіку розвитку різних сфер сільського господарства населенням регіону.

Метою статті є дослідити особливості розвитку сільського господарства Підкарпатської Русі у 1920–1930-х рр.

Виклад основного матеріалу. У міжвоєнний період сільське господарство разом із лісовим було однією з головних галузей за розподілом населення за професіями. Частка зайнятих у сільському та лісовому господарстві становила в 1910 р. 71,29%, у 1921 р. – 67,63%, у 1930 р. – 66,29% від загальної чисельності населення, яке

у згадані роки становило відповідно 596 тис. (1910 р.) осіб. 604 тис. (1921) і 725 тис. (1930). У 1930 році сільське господарство становило 58%, а лісове господарство – приблизно 8%. В абсолютних цифрах із 725 357 осіб 424 048 осіб займалися сільським господарством (Machacek, 1939: 575).

Відносно найбільше ріллі в Моравії (52% всієї площі Моравії), найменше в Підкарпатській Русі (18% площі). Чехословаччина – одна з найбільш лісистих країн в Європі. Цілу третину площі (33%) республіки займають ліси; в Підкарпатській Русі майже половина території (49%) вкрита лісами, а в Моравії лише 29%.

Порівняно найбільше на Підкарпатській Русі було постійних лук (14% площі), потім у Чехії (11%), найменше в Сілезії (7%). Найбільше пасовищ було у Краї (15%) і Словаччині (12%), тоді як у Чехії лише 5%.

На сільське господарство Підкарпатської Русі, як і всюди, впливають природні умови. Земля переважно гориста. Північ і схід утворюють лісисту дугу Карпатського хребта, де густі ліси. Лише на південному заході, на середній течії Тиси, Потиська низовина, якою протікає Тиса, тягнеться до Підкарпатської Русі. У нього впадають великі річки, що течуть з півночі на південь – відповідно Тересва, Терєбла, Ріка, Боржава. також Латориця та Уг, які зливаються і впадають у річку Бодрог у Тису на території сучасної Угорщини біля міста Токай (Уж є притокою Лаборца на території Словаччини, яка також впадає в Латорицю. Бодрог є утворений злиттям Латориці та Ондави). Завдяки цим умовам Підкарпатська Русь є аграрною країною, але без розвиненого сільського господарства (Statistický přehled republiky Československé, 1930: 64).

В рамках угорської держави не було жодних підстав для розвитку підкарпатського сільського господарства, оскільки родюча угорська низовина виробляла достатньо продуктів за значно менші витрати. Тому сільськогосподарська продукція

Підкарпатської Русі передусім призначалася для місцевого ринку.

Населення гірських сіл виїжджало на сезонні роботи в Угорську низовину, звідки також часто завозило кукурудзяне борошно (Chmelar, Klíma, Necas, 1923: 30).

В низинах ситуація була трохи краща. Під озими двічі орали або сіяли картоплю і кукурудзу, тобто після удобрених коренеплодів. Але ситуація тут була далекою від ідеальної. У долинах, де не вистачало придатного ґрунту, сіяли червону конюшину, яку потім обробляли 3–4 роки.

У гірських селах спалювали, тобто залишали частину рослин під паром. На початку 1920-х років перелоги разом із пасовищами займали майже 300 тис. га землі (Zadansky, 2022: 25). Їх разом із пасовищами використовували як випас худоби. Згоріле поле потім засівали озимими (Zadansky, 2022: 64).

За висотою та кліматичними умовами Підкарпатська Русь поділялася на два продуктивних сільськогосподарських райони: зерновий, включно з Потиською низовиною (тодішні райони Ужгорода, Мукачево, Берегово, Севлюс та Ірсава) і кормовий, що охоплював Карпати з їх луги (тоді райони Великий Березний, Свалява, Перечин, Волове, Чуст, Тацево і Рахсв).

Перелоги займали близько 1/4 орних земель, що означало, що землеробство було досить екстенсивним (Zadansky, 2022: 66).

Як бачимо, відповідно до таблиці в Підкарпатській Русі значну територію займали луки, пасовища та ліси відповідно до загальної площі регіону. Однак порівнюючи з іншими частинами країни вони займали меншу частку від загальної площі регіону.

З посівних культур 50 тис. га (близько 20%) займала кукурудза, близько 40 тис. га (15–17%) – овес, 39 тис. га (15–17%) – пшениця, 30 тис. га (10–14%) – картопля. На Пфедевсинській рівнині на півдні вирощували пшеницю і кукурудзу, хоча там також з'явилися овес і картопля. В горах вирощували тільки овес і картоплю. Дещо розширили посіви останніх: озиму пшеницю вирощували на 5,2% посівних площ, конюшину – 5,1%, вику – 1,8%, коноплі – 1%.

Частка сільськогосподарських угідь на 1 жителя в Підкарпатській Русі була приблизно такою ж, як і в Чехії – 0,4 га. 405 Урожайність була значно нижчою (Drahny, 1923: 48).

У Підкарпатській Русі врожайність з гектара всіх продуктів була нижчою, ніж в інших частинах республіки. З іншого боку, ціни реалізації були нижчими, що звичайно, означало менший дохід для підкарпатського фермера. Виробництво продовольства було недостатнім через екстенсивне землеробство та невеликі площі орних земель. У результаті Підкарпатська Русь була змушена імпортувати продовольство, оскільки місцевого виробництва не вистачало, щоб покрити витрати (Dostal, 1923: 115).

Таблиця 1

Земельні ділянки відповідно до їх цільового призначення в га

Земельна ділянка	Чехія	Моравія і Сілезія	Окремо		Словаччина	Підкарп. Русь	Загалом
			Моравія	Сілезія			
Орна земля	2 490 045	1 379 645	172 480	207 165	1 894 122	227 906	5 991 718
Луки	562 191	199 084	168 402	30 682	437 309	173 542	1 372 126
ади	65 600	35 316	28 011	6405	51 204	11 528	163 648
Виноградники	369	4428	4428	–	8981	3210	16 988
Пасовища	242 600	141 737	119 923	21 814	582 813	184 551	1 151 701
Ліси	1 570 978	796 749	641 221	155 528	1 666 334	613 760	4 647 821
Ставки, озера, болота	48 766	12 055	10 022	2033	10 437	3296	74 554
Забудовано пустирі	225 899	107 902	86 046	21 856	242 090	41 910	617 801
Загалом	5 206 448	2 676 916	2 231 433	445 483	4 893 290	1 259 703	14 036 357 (Statistický přehled republiky Československé, 1930: 65)

Таблиця 2

Основні сільськогосподарські культури станом на 1928 р. в га

Назва культури	Чехія	Моравія і Сілезія	Словаччина	Підкарпа. Русь	Республіка	Республіка в 1923–1927 рр.
Збиральні Площі з 1000 га						
пшениця	270	138	316	31	755	619
жито	520	245	219	20	1004	838
ячмінь	225	161	328	4	718	695
овес	401	200	208	31	837	844
катопля	284	178	226	40	728	638
цукровий буряк	115	82	60	–	257	282
кормовий буряк	28	23	23	1	75	99
пikніни	481	251	241	19	992	1129
луки	562	199	437	174	372	1383 (Statistický přehled republiky Československé, 1930: 69)

Як бачимо, попри незначні сільськогосподарські території Підкарпатської Русі на відміну від інших регіонів все ж спостерігалось значний врожай пшениці, жита, овесу, пікнінів й кормового буряка. Однак, все ж цього було замало, щоб покрити потреби краю в сільськогосподарській продукції.

У 1927 р. уряд Чехословаччини провів земельну реформу для впорядкування всіх сільськогосподарських та інших земель (луки, пасовиська тощо) угідь в країні. До кінця 1927 р. для

проведення земельної реформи було вилучено 1230 тис. га сільськогосподарських угідь. З них 303 тис. га залишилося за первісними власниками, 735 тис. га передано новим власникам, переважно через процедуру паювання. Для державного управління залишилося лише 192 тис. га, а це означає, що основні моменти земельної реформи щодо земель сільськогосподарського призначення майже завершені (Kopie zpravy Zasobovací uradu pro Civilni spravu ze dne 6. 1920: 148).

Таблиця 3

Врожай основних сільськогосподарських культур станом на 1928 р. в тонах

Назви культур	Чехія	Моравія і Сілезія	Словаччина	Підкарпат. Русь	Республіка	Республіка в 1923–1927 рр.
Врожайність з 1000 га в т.						
Пшениця	5815	2811	5048	342	14 016	9922
Жито	9880	4636	3069	208	17 793	12 771
Ячмінь	4981	3638	5358	44	14 021	11 682
Овес	7366	3952	2579	336	14 233	13 354
Катопля	37 066	24 971	20 925	2964	85 926	68 786
Цукровий буряк	30 058	20 138	12 060	8	62 261	76 393
Кормовий буряк	7520	6341	5242	108	19 211	26 593
Пікніни	16 685	8954	8430	471	34 540	44 130
Інші	19 660	7204	15 936	4359	47 159	53 599 (Statistický přehled republiky Československé, 1930: 69)

Таблиця 4

Земельна реформа станом на кінець 1927 р.

	Чехія	Моравія і Сілезія	Словаччина	Підкарпат. Русь	Республіка
Забрані с/г угіддя в га					
1. Залишені власникам	91 335	60 058	142 117	9587	303 097
2. Отримали нові власники:	352 474	123 288	243 871	15 050	734 683
Шляхом викупу	66 034	12 349	2512	–	80 895
Надання земельної ділянки	10 613	1894	2922	184	15 613
Виділені управлінням	213 452	78 944	165 967	11 938	470 301
Продаж	59 350	29 372	59 814	1221	149 757
Націоналізація	3025	792	12 656	1707	18 117
Залишилось 31.12.1927 р.	84 952	21 679	74 229	11 048	191 908
Забрані землі, крім с/г					
1. Залишені власникам	182 115	88 419	107 577	7090	385 201
2. Отримали нові власники:	157 698	54 127	187 944	15 573	415 342
Виділені управлінням	18 610	8885	63 976	5085	96 556
Продаж	32 609	6954	76 943	4140	120 646
Націоналізація	106 479	38 288	47 025	6348	198 140
Залишилось 31.12.1927 р.	705 809	426 452	655 096	145 476	1 932 833 (Statistický přehled republiky Československé, 1930: 84).

Вилучених несільськогосподарських угідь було (на кінець 1927 р.) 2733 тис. га, з яких 385 тис. га залишилося у власників, а 415 тис. га придбали нові власники. Залишається 1933 тис. га земель, більшість з яких лісові; правове регулювання цього величезного майна буде завданням найближчих років (так звана лісова реформа) (Statistický přehled republiky Československé, 1930: 85).

Можна відзначити, що найбільше сільськогосподарської території залишилось у власників в Словаччині, найменше в Підкарпатській Русі. Як бачимо в Чехословаччині за земельною реформою було поширено чотири види практики отримання землі новими власниками: надання земельної ділянки у власність, виділена управлінням, продаж та націоналізація. В Краї на відміну від інших частин країни не було викуплено жодного га землі. Найбільше така практика була поширена в Чехії. Щодо інших видів практик, то в Підкарпатській Русі була найбільш поширеною практика виділення землі управлінням.

Щодо інших земель, то на території Краю були поширені всі види передачі землі новим власникам, які до того ж майже порівну поширені і активно використовувались.

Щодо технічних культур, то на території Підкарпатської Русі було поширене вирощування тютюну. Воно було суворо регламентованим, оскільки виробництво тютюнових виробів та їх продаж були державною монополією. Кожен, хто хотів вирощувати тютюн, мав подати до Державної контори довідку (так звана заява) на закупівлю тютюну в Берегові. Він, як єдиний, мав право купувати тютюн у виробника безпосередньо або через уповноважені компанії. З 1924 року дозволено тільки вирощування тютюну власникам землі площею не менше 0,5 кв. км (1¼ га), або муніципалітетам і кооперативам, які мають землю площею не менше 2 ½ га (Dostal, 1933: 118).

Що стосується врожайності з гектара, то вона все ще відставала від середньої по країні, до якої тепер була включена Словаччина, тому Підкарпатська Русь також відставала в урожайності кукурудзи. З іншого боку, треба сказати, що врожайність з гектара на Підкарпатській Русі зростала лише поступово (Zadansky, 2022: 67).

У Підкарпатській Русі низовини мали сприятливі умови для вирощування винограду. Хоча у 1920 році виноградники займали лише 3492 га, на Підкарпатську Русь того року припадало майже 20% виробництва вина в цілій Чехословаччині,

оскільки був високий урожай з гектара як винограду, так і перш за все винного мосту: середній 15–20 га на гектар. Середнє річне виробництво вина в 1920-х роках становило 70 000 гл. (Zadansky, 2022: 70).

У 1928 році в Чехословаччині було 16 988 га виноградників, з них 14 758 га були необроблені. Вихід суслу склав 354 917 гл, з яких після бродіння одержано 323 217 гл вина (21,9 гл на 1 га). Переважна більшість вина надходить зі Словаччини (164 490 гл) і Підкарпатської Русі (81 296 гл). 4340 гл надходить з Богемії та 73 091 га з Моравії (Statistický přehled republiky Československa, 1930: 74).

Ще однією придатною галуззю сільського господарства вздовж Тиси було плідівництво. Більшість фруктів споживали виробники, сушили або використовували для виробництва дистилату. Наприклад тільки сливовиця офіційно вироблялася щорічно близько 4000 гектолітрів. Збуту фруктів, особливо яблук, не було, бо відстань до ринків у Чехії була надто великою (Drahny, 1923: 54).

Підкарпатська Русь мала відносно сприятливі умови для тваринництва, особливо для скотарства. В першу чергу це було скотарство, особливо м'ясне. Досить поширеним було й розведення коней, особливо витривалої гуцульської породи, яка добре зарекомендувала себе під час Першої світової війни. Вівчарство поширювалося також у східних областях, де Підкарпатська Русь перевищувала середні показники по країні (подібно до Словаччини). Натомість у свинарстві Підкарпатська Русь відставала від Чехії та Словаччини. У гірських районах розводили переважно кіз.

Впродовж п'яти років на території Краю значно зросла кількість коней, овець та свиней, що зумовлено значним врожаєм кормових культур, а також використанням коней для господарських справ. В цей же час значно скоротилась кількість великої рогатої худоби, кількість кіз майже не змінилась. Це може свідчити про те, що в регіоні знизилось виробництво молочних продуктів, а також зменшилось використання худоби для господарських справ, де їх замінили коні.

У двох східних країнах республіки коней розводять порівняно більше, ніж у Богемії, Моравії та Сілезії, оскільки в них переважає клімат внутрішнього типу, де корисні властивості великої рогатої худоби нижчі, ніж у приморських районах (низькі надої, неможливість використання великої рогатої худоби в жарку погоду як прикриття) і там, де степовий клімат викликає біль у вухах росла худа, міцна і здорова порода коней. У трьох західних країнах вирощують велику рогату худобу відносно більше, ніж у Словаччині, тоді як худоби в Підкарпатській Русі досить багато, оскільки більшість сільськогосподарських господарств є дрібними та карликовими. Козівництво здебільшого зосереджено в західних країнах республіки, оскільки молочної продуктивності корів тут недостатньо для промислового виробництва.

Вівчарство ж зосереджено майже виключно в Словаччині та Підкарпатській Русі; оскільки немає місця для прямого споживання молока, головним чином випасають овець на великих пасовищах, які, крім вовни та м'яса, забезпечують молоко, яке можна транспортувати на віддалені ринки у вигляді сиру. У західних країнах свинарство трохи сильніше, ніж у східних. Свійські тварини були виснажені війною; після війни її статус швидко зріс і в 1925 році вже значно перевищив довоєнні показники. Проте по деяких позиціях виявилось менше поголів'я не лише порівняно з 1910 роком, а й порівняно з 1920 роком. Наприклад, тепер уся велика рогата худоба приблизно на 100 000 шт. більше, ніж у 1910 р., у 1925 р. ще не досягла довоєнного рівня (Statistický přehled republiky Československé, 1930: 79).

Отже, як можна побачити на території Підкарпатської Русі було надзвичайно мало ослів та мулів. Це було зумовлено тим, що в регіоні населення використовувало більше коней та буйволів як основну тяглову силу в господарствах. Відповідно найбільше буйволів в республіці було в Підкарпатській Русі.

Також в силу природних умов та ландшафту в краї було дуже розвинене вівчарство, яке було поширеним загалом в гірських районах Краю. Також в регіоні найменше в республіці було поширеним

Таблиця 5

Перепис худоби за 1920 і 1925 рр. У Підкарпатській Русі

Роки	Коні	Худоба	Вівці	Кози	Свині
1920	23 326	237 755	107 762	19 970	51 601
1925	38 006	204 098	117 343	20 037	69 689 (Statistický přehled republiky Československé, 1930: 74).

Таблиця 6

Загальна кількість свійських тварин в Чехословаччині станом на 1925 р.

Худоба	Чехія	Моравія і Сілезія	Словаччина	Підкарпат. Русь	Республіка
Коні	279 079	176 678	246 439	38 006	740 202
Мули	863	625	629	21	2138
Осли	110	198	1485	37	1730
Велика рогата худоба	2 406 115	1 045 399	1 035 768	204 098	4 691 320
Буйволи	2	–	265	983	1250
Вівці	87 063	22 782	633 940	117 343	861 128
Кози	706 391	439 882	78 391	20 037	1 244 701
Свині	1 096 138	734 521	638 853	69 689	2 539 201
Кролики	749 346	371 591	99 357	4571	1 224 868
Птиця	9 660 470	4 593 055	3 175 371	513 386	17 942 282 (Statistický přehled republiky Československé, 1930: 69).

кролівництво, яке порівняно з іншими регіонами як Словаччина чи Чехія, було розповсюдженим.

У 1933 році, тобто через десять років, ситуація виглядала так: у районі вирощування зернових більше половини землі було заболочено і використовувалося під пасовища (Rychlík, 2016: 113).

Отже, на початок 1930-х рр. відбувся приріст орних земель, виноградників і пасовищ, що зумовлено збільшенням вирощування технічних культур, а також розвитком виноградарства, яке в 1930-х рр. стало помітно успішним заняттям серед населення регіону, збільшенням кількості худоби, зокрема коней та овець для м'яса, молока і коней як основну тяглову

силу в селі. Однак, все цього було замало, щоб покрити весь дефіцит серед населення Підкарпатської Русі.

Щодо зернові, кормових та технічних культур то вони вирощувалися на 67,71% площі ріллі, кукурудза – 20,12%, озима пшениця – 14,71%, овес – 12,69%, озима пшениця м 10,7%, ячмінь – 1,81%. У згаданому році коренеплоди займали 18,73% ріллі, 16,66% осоки становила картопля і 0,94% буряки кормові. На решті площ вирощували кормові рослини (9,04%), овочі (0,71%) та бобові (бобові) (1,27%). Тютюн і коноплі становили 2,22%. 2,87% було перелогом (Sčítání zemědělských závodů v republice Československé podle stavu dne 27. května 1930. Díl I, 1935: 17).

Таблиця 7

Порівняння площі посівів 1928 та 1930 рр. з площами посівів виявлених під час перепису сільськогосподарських угідь 1930 р. в га

Вид земельної ділянки	площа		Площа у 1930 р	
	1928 р.	1930 р.	В абсолютних цифрах	У відсотках
Загальна площа, з яких:	1 259 703	1 260 286	+583	+0,05
Орна земля	227 906	246 006	+18 100	+7,94
Луги	173 542	157 728	-15 814	-9,11
Сади	11 528	7258	-4270	-37
Виноградники	3210	3627	+417	+13
Пасовища	184 551	187 098	+2547	+1,38
Загалом	600 737	601 717	+980	+0,16
Ліси	613 760	608 717	-4977	-0,81
Ставки, озера, болота	3296	7762	+4466	+13,5
Забудовані території	41 910	42 024	+144	+0,27
Непридатні землі	658 966	658 569	-397	-0,06 (Sčítání zemědělských závodů v republice Česko-slovenské podle stavu dne 27. Května 1930. Díl I, 1935: 17).

Найважливіші сільськогосподарські культури щодо площі сільськогосподарських угідь, станом на 1930 р.

Площа с/г угідь у га	Виробнича площа		Загалом	Виробнича площа		Загалом
	амбарні	кормові		амбарні	кормові	
	Злаки			Коренеплоди		
До 1 га	2876	1596	4472	1177	1682	2859
1-10	62 919	29 625	92 544	13 668	17 277	30 945
10-50	26 158	10 972	37 130	3368	4446	7815
50-100	2695	332	3027	267	115	382
>100	14 764	508	15 272	1428	256	1684
загалом	109 412	43 034	152 446	19 909	23 777	43 687
	Виробнича площа		Загалом	Виробнича площа		Загалом
	Амбарні	кормові		амбарні	кормові	
	Технічні культури			Овочі		
До 1 га	32	47	79	16	50	65
1-10	1168	1296	2464	194	753	948
10-50	641	419	1060	102	290	892
50-100	195	7	203	18	9	27
>100	1445	47	1491	45	12	57
загалом	3481	1816	5297	375	1114	1489 (Sčítání zemědělských závodů v repu-blice Česko-slovenské podle stavu dne 27. května 1930. Díl IV, 1935: 26).

Отже, найчастіше населення засівало кормовим насінням сільськогосподарські угіддя від 1 до 50 га. На цих угіддях населення засівало від 15 до 40–50% території виключно кормовими коренеплодами, овочами й технічними культурами для худоби або для виробництва інших готових продуктів чи товарів для продажу.

Щодо амбарних культур або таких, що використовуються в приготуванні їжі то ними засівали дані території тільки на 30–40%. Тільки злаковими культурами засівали значні території незалежно від їх площі, хоча угіддя передані під засів кормовими злаками теж були значними і в деяких випадках як площі угідь від 1 до 50 га, то тут засівалось приблизно від 35–50% від всієї площі.

Однак, площі сільськогосподарських угідь від 50 га і більше засівались переважно амбарними культурами незалежно від того яка це культура: злаки, технічні культури, коренеплоди чи овочі. Це може свідчити про те, що великі землевласники більшість зібраного врожаю амбарних культур відправляли на експорт, а також заповнювали ним внутрішній ринок.

Основою скотарства було випасання худоби на луках, що простягалися в лісосмузі. Вони починалися на висоті 1150–1300 м у букових лісах і 1250–1500 м у хвойних (смерекових) лісах.

Колись високогірні луки належали здебільшого державі (у 1930 р. загалом 35 022 га), яка орендувала їх під випас (Machacek, 2022: 546). Худобу можна було випасати на луках протягом усього вегетаційного періоду, тому не було необхідності виганяти її вночі в нижні села (Rychlik, 2016: 115).

На території Підкарпатської Русі загалом були найбільш поширеним розведення великої рогатої худоби, свиней та овець, а також птиця (кури, гуси, качки, індики та інші). Загалом основна кількість всіх свійських тварин розводилась в невеликих господарствах до 20 га. Це було обумовлено тим, що значна кількість населення володіли дрібними та малими господарствами і намагалась таким чином компенсувати недостатню кількість сільськогосподарських угідь для вирощування різноманітних культур, а також на продаж для забезпечення себе засобами для існування. Великі ж господарства від 50 га і більше мало розводили худобу, коней чи птицю. Однак вони досить широко і успішно розводили овець заради вовни, яка йшла на продаж як сировина.

У середині 1930-х років на луках випасалося 89% овець і корів, тоді як на лісових пасовищах і перелогах відповідно лише 4,7% і 6,6%. Велику рогату худобу вивозили з Підкарпатської Русі в західні райони держави, однак у порівнянні з сіль-

Таблиця 9

Тваринництво відповідно до сільськогосподарських угідь станом на 1930 р.

Вид сільськогосподарських тварин	Чехія	Моравія і Сілезія	Словаччина	Підкарпат. Русь	Загалом
Коні	228 709	150 924	265 998	42 082	687 713
Худоба	2 276 251	1 004 545	1 033 056	209 534	4 523 386
Свині	1 173 294	845 766	758 637	129 670	2 907 367
Вівці	64 158	21 999	612 677	120 875	819 709
Кози	476 508	350 012	54 747	9676	890 943
Птиця	1 424 585	8 320 031	8 558 543	1 349 346	32 473 745 (Sčítání zemědělských závodů v republice Československé podle stavu dne 27. května 1930 Díl IV, 1935: 119).

ськогогосподарськими тваринами там підкарпатські забійні тварини мали меншу вагу. Причиною стала нестача якісних кормів. Можливість експорту за кордон була обмежена через заходи захисту Угорщини та Румунії (Sčítání zemědělských závodů v republice Československé podle stavu dne 27. května 1930. Díl I, 1935: 121).

Висновки. Отже, на розвиток сільського господарства, тваринництва, садівництва та інших видів городництва впливали особливі природно-кліматичні умови Підкарпатської Русі, які дозволили їй значно поживити та розширити розвиток цих галузей. Загалом населення регіону, зокрема невеликі господарства засівали орні угіддя кормовими культурами (злакові, кукурудза, овочі, коренеплоди) і тільки приблизно 20–35% їстівними культурами. Це може бути зумовлено специфікою регіону, де загалом розвивалось більше тваринництво. Зокрема розведення коней, буйволів як тяглової сили, велику рогату худобу та кіз для виготовлення м'ясо-молочної продукції, птицю та овець, особливо в гірських районах для виробництва вовни та молочної продукції, яка в більшості відправлялась на ринок, як зовнішній так і внутрішній. Більш великі господарства від 20 га і більше сіяли в основному їстівні культури, яким

наповнювали внутрішній ринок. Однак все ж цього було замало, щоб задовольнити всі потреби населення, тому значна частина сільськогосподарської продукції завозилась із Словаччини чи інших регіонів.

Також позитивний вплив на розвиток сільського господарства Підкарпатської Русі вплинула земельна реформа 1927 р., яка впорядкувала всі сільськогосподарські землі. Незначна частина земель залишилась за колишніми власниками, а більша частина як орних так і земель на кшталт пасовиськ, лугів була розподілена між новими власниками на основі паїв. Це дало поштовх розвитку населенню Краю. Адже, до цього часу більшість населення мала вкрай мало землі для ведення господарства, але завдяки реформі вони змогли почати розвиватись і давати перші плоди своєї праці у вигляді врожаю та грошей за вироблену продукцію. Частину з якої вони віддавали орендарям в якості плати за користування землею.

Однак, попри це Підкарпатська Русь відставала від більш розвинених регіонів як Чехія чи Сілезія, навіть Словаччина в багатьох випадках була більш успішною ніж Підкарпатська Русь, яка тільки почала ставати на рейки економічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Chmelář J., Klíma S., Nečas J. Podkarpatská Rus: Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových. Praha: Orbis. 1923. 215 s.
2. Drahny V. Zemelství na Podkarpatske Rusi. Praha. 1923. 110 s.
3. Dostal J. Podkarpatska Rus. 2. Vyd. Praha 1936. 280 s.
4. Kopie zpravy Zasobovací uradu pro Civilni spravu ze dne 6. 1920. 256 s.
5. Machacek L. Podkarpatoruske zemedelství v rámci byvale Československe republiky. Praha. 1939. 700 s.

6. Rychlík J., Rychlíková M. Podkarpatska Rus v dejinah Československa 1918–1946. Vyshehrad. 2016. 239 s.
7. Statistický přehled republiky Československé. Praha: státní úřad statistický. 1930. 154 s.
8. Sčítání zemědělských závodů v republice Československé podle stavu dne 27. května 1930. Díl IV. 1935. 148 s.
9. Sčítání zemědělských závodů v republice Československé podle stavu dne 27. května 1930. Díl I. 1935. 152 s.
10. Zadansky J. Hospodarsky a socialny vyvoj Podkarpatskej Rusi. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska. 2022. 192 s.

REFERENCES

1. Chmelář J., Klíma S., Nečas J. 1923. Podkarpatská Rus: Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových. [Subcarpathian Rus: A picture of natural, economic, political, ecclesiastical, linguistic and educational conditions]. Praha: Orbis. 215 s. [in Czech].
2. Drahny V. 1923. Zemelstvi na Podkarpatske Rusi. [Agriculture in Subcarpathian Rus]. Praha: Orbis. 110 s. [in Czech].
3. Dostal J. 1936. Podkarpatska Rus. [Subcarpathian Rus]. 2. Vyd. Praha: Československy klub turistů. 280 s. [in Czech].
4. Kopie zpravy Zasobovací uradu pro Civilni spravu ze dne 6. 1920. 1921. [Copy of the report of the Supply Office for Civil Administration dated 6. 1920]. Praha: Narodnilisty. 256 s. [in Czech].
5. Machacek L. 1939. Podkarpatoruske zemedelstvi v ramci byvale Československe republiky. [Subcarpathian agriculture within the former Czechoslovak Republic]. Praha: Orbis. 700 s. [in Czech].
6. Rychlík J., Rychlíková M. 2016. Podkarpatska Rus v dejinah Československa 1918–1946. [Subcarpathian Rus in the history of Czechoslovakia 1918–1946]. Praha: Vyshehrad. 239 s. [in Czech].
7. Statistický přehled republiky Československé. 1930. [Statistics overview of the Republic of Czechoslovakia]. Praha: státní úřad statistický. 154 s. [in Czech].
8. Sčítání zemědělských závodů v republice Československé podle stavu dne 27. května 1930. 1935. [Census of agricultural plants in the Czechoslovak Republic as of May 27, 1930.] Díl IV. Praha: Státní úřad statistický. 148 s. [in Czech].
9. Sčítání zemědělských závodů v republice Československé podle stavu dne 27. května 1930. 1935. [Census of agricultural plants in the Czechoslovak Republic as of May 27, 1930]. Díl I. Praha: Státní úřad statistický. 152 s. [in Czech].
10. Zadansky J. 2022. Hospodarsky a socialny vyvoj Podkarpatskej Rusi.. [Economic and social development of Subcarpathian Rus. Association of the Rusyn Intelligence of Slovakia]. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska. 192 s. [in Czech].